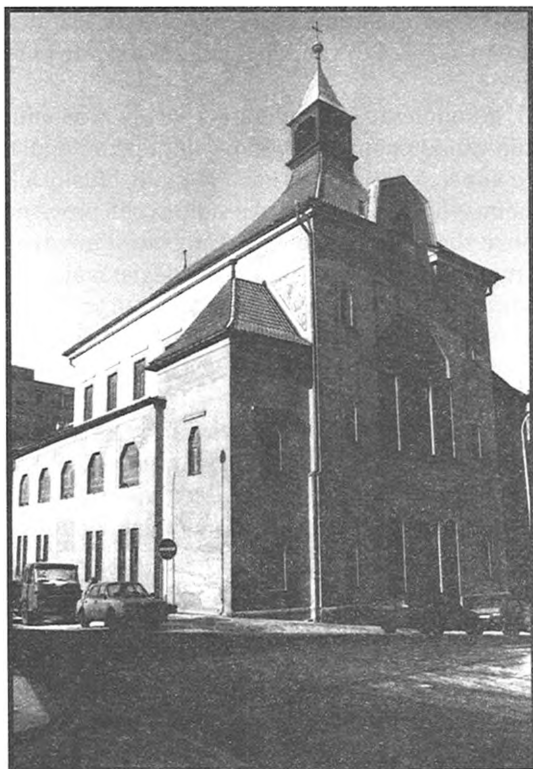

6/

Kostel sv. Anny s bývalým klášteřem
karmelitánů na Žižkově

JAN JAKUB OUTRATA

V oblasti sakrální architektury v Praze v období prvního a druhého desetiletí našeho století, pomineme-li stavby vycházející programově z historických slohů, nemáme mnoho významných děl. Lze tu připomenout dřevěný secesní kostel sv. Vojtěcha v Libni z let 1904-1906 (M. Blecha) nebo Mikšův kostel sv. Antonína v Holešovicích (1908-1911), přesahující svým způsobem výrazně do moderní architektury počátku 20. století.

V této souvislosti chceme připomenout takřka neznámý kostel sv. Anny na Žižkově, stavbu pozoruhodnou jak architektonicky, tak i historicky, v níž se stýká svět předválečné moderny s uzavřeným světem beuronského klášterního umění.

Kostel sám, postavený roku 1911 podle projektu arch. Eduarda Sochora, byl vysvěcen 8. 10. 1911. Byl postaven spolkem sv. Bonifáce¹⁾ a celkový náklad činil podle farních pamětí 200.000 korun. V roce 1916 byl při kostele založen klášter karmelitánů, který vedl převor P. Petr Seul; vlastní budova klášterního domu (čp. 1268) vznikla téhož roku podle plánů stavitele Antonína Procházky.

Po odchodu karmelitánů z Prahy zrušením jejich klášterů za Josefa II. tak zde vznikl opět jejich řádový dům jako nejmladší z klášterních založení v Praze vůbec. Z tohoto hlediska jde tedy i historicky a kulturně o stavbu nesmírně zajímavou, tím spíše, že své sídlo zvolili právě na Žižkově nejspíše proto, že tehdy nově zbudovaný kostel sv. Anny jim vyhovoval, přesto že zde, ani v širším regionu, hlubší duchovní tradice neexistovala. To snad zapůsobilo, spolu s atmosférou let po roce 1918, i na relativně krátkou dobu trvání kláštera, který zanikl odchodem karmelitánů roku 1922. Řádový dům byl proměněn na budovu fary, zřízenou zde v roce 1923, a bývalé klášterní prostory byly pak změněny na byty.

Ještě před likvidací řádů u nás, roku 1949, byl kostel s farou nabídnut řádu dominikánů od sv. Jiljí v Praze, k tomuto převzetí však nedošlo, patrně pro nezáměr řádu. V témže roce se jednalo i o novou úpravu presbytáře a hlavního oltáře, zmiňuje se špatný stav maleb v chóru. Ani tento záměr nebyl uskutečněn.²⁾

Komplex kostela a kláštera se rozkládá na nároží bloku mezi Ostromečskou (býv. Šlikovou), Jeseniovou a Tovačovského ulicí. Mezi budovou kláštera (čp. 1268) a kostelem bylo postaveno v úrovni přízemí i empory kostela křídlo se spojovací chodbou a vznikl tak propojený stavební celek, sloužící po zániku kláštera farnímu úřadu.

Kostel je trojlodní stavba se širokou převýšenou střední lodí a výrazně užšími bočními loděmi, nad nimiž jsou umístěny empory. K severní straně pravouhlého presbytáře přiléhá sakristie.

Kostel není orientován a obrací se svým hlavním průčelím do Tovačovské ulice. Průčelí je lemováno dvěma nižšími bočními věžovými útvary, na které po stranách navazují fasády bočních lodí a je otevřeno v 1. patře mohutným,

pětiboce ukončeným oknem, na stranách ve dvou patrech nad sebou člení těla věžových útvarů další úzká okénka. Motiv pětibokého zakončení se uplatňuje i ve tvaru okna, jímž je členěn podobně utvářený štít. Nad samostatně vyvinutou stanovou částí střechy při průčelí vybíhá drobná zvonička.

Plochu fasády člení přes obě patra probíhající řád plochých lisen a vertikálních polí s vegetabilní výzdobou, která se uplatňuje na většině fasády v lemování okenních otvorů. Tento systém dodává stavbě příznačný, ploše dekorativní ráz, kladoucí důraz na celkovou skladbu hmoty a zalomené tvary oken a štítu, zatímco vlastní architektonické prvky jsou ve svém účinu poněkud potlačeny.

V interiéru se uplatňuje dominantní prostor hlavní lodi, široce otevřený do bočních lodí a empor nad nimi. Loď je kryta rovným stropem tvořeným silnějšími příčnými trámy, k nimž při stěnách přistupuje užší průběžný podélný trám, který má spíše dekorativní význam. Plochoštopé jsou i boční lodi a empory, otevřené do lodi stlačenými eliptickými oblouky. V jejich zábradlí i v zábradlí varhanní kruchty se uplatňuje jemné členění prvků z umělého kamene se střídáním oblých a polygonálních tvarů.

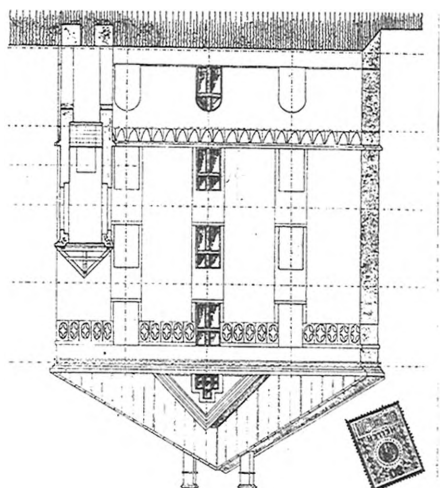
Prostor lodi pod kruchtou na západní straně je oddělen mříží, zakončenou znakem řádu karmelitánů.

Vnitřní členění prostoru lodi doplňují nástěnné malby, převážně dekorativního charakteru. Na trámech stropu to jsou ornamentální pásové malby s polygonálními terčí se zlacením, v bočních čtvercových polích stropu řecké kříže. Střední obdélná pole stropu lemují tmavší pruhy, stejně jako boční pole s kříži. Ornamentální malby zdobí i střední pás stěny nad oblouky empor, kde oddělují pole s mariánskými emblémy a citacemi mariánské litanie, probíhající na obou stranách lodi. Plocha stěn a pilířů je pak oddělena tmavou zvlněnou linkou.

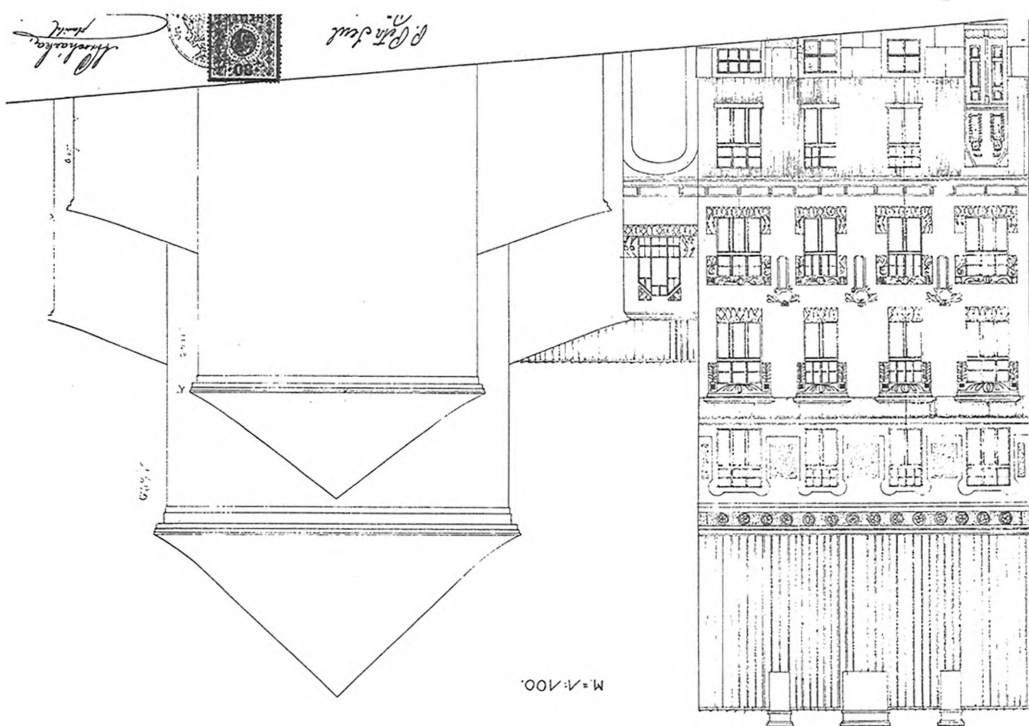
Cyklus maleb mariánské litanie patří patrně k původní výzdobě kostela, zatímco postavy andělů a malba P. Marie s českými světci a sv. Janem Nepomuckým nad triumfálním obloukem jsou mladší a pocházejí z roku 1929. Byly provedeny podle návrhu architekta Jaroslava Majera.

Motiv pětibokého zakončení se výrazně uplatňuje i u širokého triumfálního oblouku s nástěnnou ornamentální výzdobou, doplňující výzdobu průčelní stěny za oltářem a stropu vlastního kněžiště. Na abstraktním geometrickém pozadí se tu uplatňují dvě symetrické skupiny postav lemovaných skupinou palem. Zleva je David s harfou, následuje prorok Izaiáš, prorok Jeremiáš s holí a sv. Jan Křtitel s křížem.

Tuto scénu doplňují po stranách středového okna dva letící andělé, držící pod stropem nápisovou pásku (SVATÁ ANNO, MATKO RODIČKY BOŽÍ, ORODUJ ZA NÁS). Tato výzdoba je završena na stropě presbytáře v rozích umístěnými symboly čtyř evangelistů a ve středu kruhovým polem s řeckým křížem. Průčelní stěnu presbytáře člení pětiboce uzavřené okno s figurální vitrají (Nejsvětější Srdce Ježíšovo), postranní okna mají ornamentální výplně a borduru. Vlastní

Handwritten signature: H. P. J. J. J.

Celkový pohled na závěr kostela s budovou fary (bývalého kláštera).
(Foto K. Fink, 1996.)

- ◀ Plán na stavbu obytného domu pro důstojný řád karmelitánů na Žižkově, pohled z Ostromečské. Stav. A. Procházka, 1916. Patrně starší varianta projektu fasády, patrné spojující křídlo s kostelem.
- ◀ Plán na stavbu obytného domu pro důstojný řád karmelitánů na Žižkově, fasáda ke kostelu, mladší varianta, patrné tvarové oproštění detailů členění ve srovnání se starším návrhem. Stav. A. Procházka, 1916.

vybavení kostela je slohově různorodé. Z doby vzniku pochází oltář sv. Josefa, další prvky sem byly přeneseny v době vzniku z jiných, starších či zaniklých církevních objektů. Z nejkvalitnějších je to v levé boční lodi raně barokní oltář sv. Anny z doby kolem 1700, kazatelna z poloviny 18. stol. a další prvky mobiliáře včetně barokních lavic. V kostele na emporách se rovněž nachází několik obrazů z počátku 18. století, mj. z širšího okruhu Škrétova vlivu.

Někdejší klášterní budova (čp. 1268) navazuje na jižní straně ke kostelu, s nimž je spojena spojovacím křídlem. Dnešní fasáda je poněkud oprostěna ve srovnání s projektem z roku 1916, což je způsobeno patrně mladšími zásahy, její původní členění je patrně spíše na boční fasádě obrácené ke kostelu. Nad vstupem do budovy, který je lemován plochými lištami a pásem zubořezu, je umístěn karmelitánský znak se zlatým křížem a třemi hvězdami, dokládající její původní určení.

K objektu klášterní budovy se zachovaly dvě varianty řešení, zejména v členění fasád, obě datované 1916. Původní návrh stavitele Procházky byl pojat ještě ve zcela secesním duchu, další varianta je již svým pojetím, bližším postsecesnímu geometrickému a oprostěnému stylu, velmi blízká uskutečněné budově, zejména na její zachovalejší boční fasádě.

V interiéru se zachovalo několik detailů jinak patrně prostého původního vybavení. Je to zejména hodnotné původní zábradlí schodiště, tvořené kolmými hranolovými a šikmými zdvojenými plochými pruty s drobnými zlacenými rosetami. I většina ostatních prvků je původní. Z celého komplexu kostela a klášterní budovy je nepochybně dominantní budova kostela, proti níž se jeví klášterní dům spíše jako rutinní dílo stavitele a svou skladbou představuje spíše pro účely řádu přizpůsobenou dispozici běžného činžovního domu své doby, který byl po roce 1923 bez větších zásahů změněn na převážně bytový. Nemáme zpráv ani hmotných dokladů o jiné vnitřní výzdobě, která by se vážala k jejímu původně klášternímu určení a zdá se, že její prostota byla od počátku záměrná, odlišující klášterní budovu od prostoru kostela, do něhož se výzdobné úsilí soustředilo.

Kostel sv. Anny představuje svou architekturou i výzdobou pozoruhodnou stavbu období pozdní secese s řadou již nových, geometrických rysů, z výzdobných architektonických prvků uplatňující spíše ornamentální členění ploch s ostře geometricky citěnými rostlinnými motivy a střídáním hladkých a hrubých omítkových ploch. Výrazně se uplatňuje svým členěním se stanovou střechou a zvonici při průčelí a tvoří zřetelnou pohledovou dominantu na nároží bloku.

Tendence k tvarovému oprostění, patrná na exteriéru, je ještě podtržena v interiéru, kde základní hladké členění stěn a prostoru je doplněno jen některými architektonickými detaily, které působí spíše dokonalým způsobem pro-

vedení než svou dekorativní bohatostí. Takovým prvkem je i jemné střídání oblých a polygonálních kuželek v zábradlí empor a kruchty nebo účín eliptických oblouků empor nad přímými prostupy bočních lodí. Kostel sv. Anny je významným, a třeba říci i zdařilým příkladem hledání stylu sakrální architektury v období následujícím po éře historických slohů, hledání, které bylo a dodnes je pro naše architektu vždy vážným problémem.

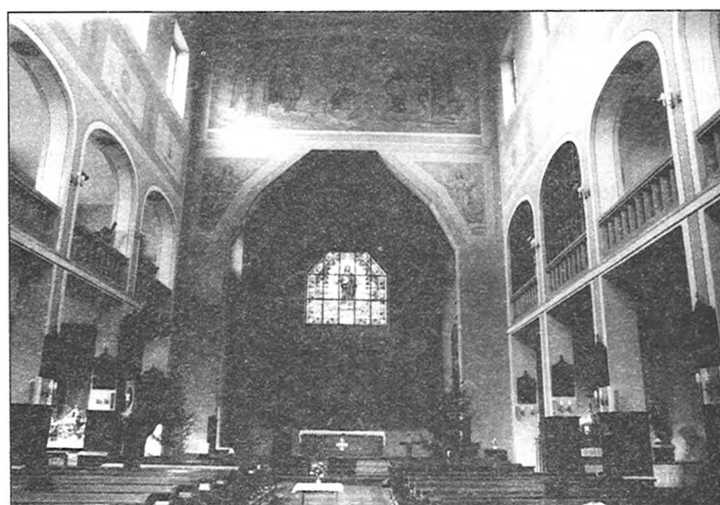
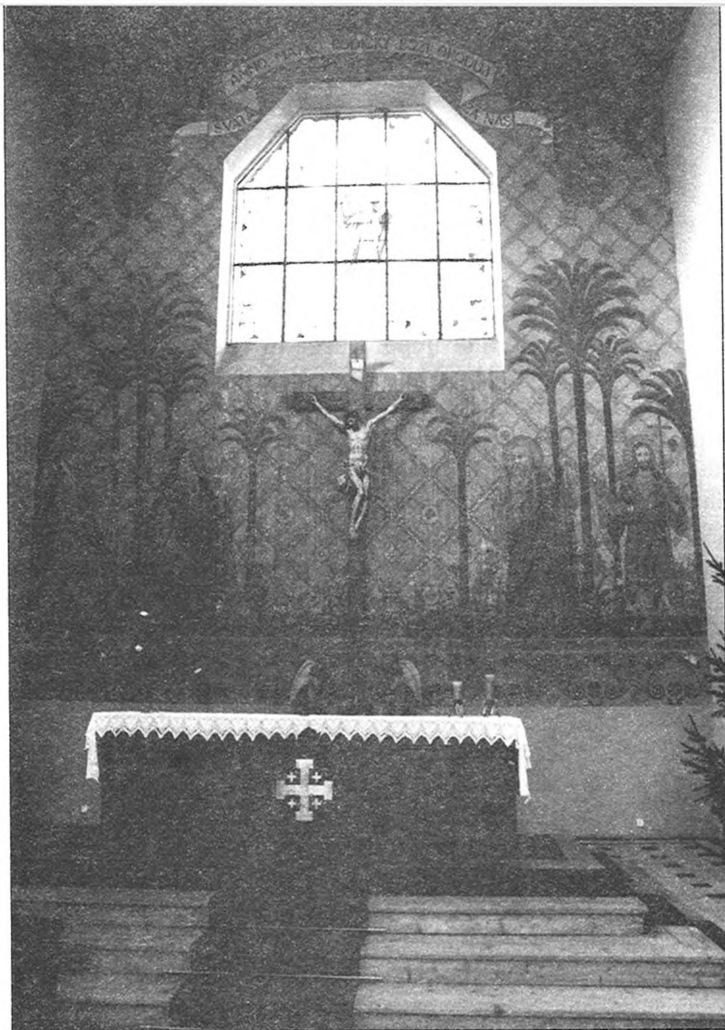
Osobnost a dílo architekta Eduarda Sochora, který se uvádí (originály plánů se patrně ztratily) jako autor kostela sv. Anny, je relativně málo známo. Architekt Sochor, jedná-li se o tutéž osobu, uváděnou v literatuře, se věnoval studiu především středověké, ale i barokní a obecně historické architektury. Byl autorem dřevěného kostelíka na Národopisné výstavě v Praze a jeho zájem o baroko se projevil při restaurování kostela sv. Jiljí v Praze, sám přitom postavil v Čechách a na Moravě několik nových kostelů.³⁾ Kostel sv. Anny neprostrádá sice určité jemné, těžko definovatelné náznaky historického slohového povědomí, ale jen v mezích obecné tendence své doby, a jeho vztah k dílu architekta E. Sochora, právě v souvislosti s touto atribucí, bude třeba podrobit speciálnímu bádání.

V tomto prostoru je uplatněna řada prvků nástěnné malířské výzdoby, a to jak na stropě, jehož strohý stavební charakter je změkčen ornamentální malbou se zlatými akcenty, tak i na stěnách s podobně uplatněnými malbami včetně maleb s mariánskými litanii.

Hlavní a umělecky nejvýznamnější součástí malířské výzdoby je ovšem malba na zadní stěně presbytáře. Statuární, aditivně řazené figury se uplatňují na ryze abstraktním dekorativním pozadí, odděleny motivy palem. Tyto malby zřetelně svým uměleckým a duchovním pojetím vycházejí z prostředí umělecké dílny beuronské malířské školy, která se uplatnila ve své vrcholné formě a kvalitě v pražském kostele Na Slovanech nebo později ve smíchovském kostele a klášteře sv. Gabriela. Z tohoto prostředí pochází nejen samo podání a charakter postav, nýbrž i ráz prostředí, do něhož jsou zasazeny, včetně příznačných motivů, jako jsou výrazně podané palmy, detailně zachycené květiny u nohou postav nebo palmetové motivy lemující spodní okraj malby. Motiv řeckého kříže (kříže sv. Benedikta) je rovněž příznačný pro tento okruh a je použit jak v presbytáři v podstropním pásu i na stropě presbytáře, tak i v lodi v bočních polích stropu, zatímco na stěnách lodi v pásích oddělujících mariánské litanie je prostrídán christologickým monogramem. Tytéž emblémy se v tmavých osmibokých polích vyskytují i ve středu podhledu arkád empor.

Do téhož okruhu lze jednoznačně zařadit i písmo mariánských litaní, uplatňující typickou beuronskou formu (písmeno E).

Malby v presbytáři i výmalba lodi, s výjimkou obrazu českých světců nad triumfálním obloukem, patří k témuž uměleckému i duchovnímu okruhu

- ◀ Presbytář, interiér, malba na průčelní stěně.
(Foto K. Fink, 1996.)
- ◀ Interiér kostela, pohled k presbytáři. (Foto K. Fink, 1996.)

beuronské školy. Doba vzniku je dána postavením kostela v roce 1911 a příchodem karmelitánů o pět let později.

Malby tvoří duchovně organický celek, spojený svou spiritualitou spíše s klášterním prostředím a mariánskou úctou. Ta nebyla vzdálena karmelitánům, kteří získali kostel v roce 1916 a jejichž znak umístěný na mříži pod kruchtou by vznik této výzdoby v dané době nevylučoval.

Je ovšem otázka, do jaké míry by bylo možno spojit vznik maleb včetně volby beuronské malířské školy přímo se Spolkem sv. Bonifáce již v roce 1911, kdy z jeho popudu kostel vznikl. Tento spolek, usilující o obnovu a posílení katolicismu tváří v tvář německé protestantské tradici i sekularismu 19. století, se stejně tak mohl opřít právě o beuronský duchovní svět, a to i proto, že jeho patron, sv. Bonifác, byl sám ve své době významným představitelem benediktinského řádu. Sama kongregace beuronských benediktinů byla v téže době vedena týmiž cíli.

Při nedostatku písemných zpráv ke vzniku kostela a jeho výzdoby jsme ovšem odkázáni pouze na dohady, které zatím nelze spolehlivě ověřit.

Tento ucelený, výsostně náboženský a hluboce symbolický styl, tento uzavřený a povytce klášterní typ uměleckého projevu, který představuje beuronská škola, se v Praze od konce 19. a v začátku 20. století uplatnil při beuronské úpravě kostela a kláštera benediktinů v Emauzích po roce 1880 na kostele a klášteře benediktinek téže kongregace u sv. Gabriela na Smíchově, postaveném v letech 1888-1891. Ten představoval rovněž živé umělecké centrum, odkud vycházely i v dalších letech nejen návrhy maleb, ale i díla knižní malby, paramenta a další bohoslužebné náčiní.

V rozmezí let 1911-1916 pracovali v Praze ještě malíři emauzské školy na dokončování výzdoby u sv. Gabriela, odkud patrně zasáhli i do provedení vnitřní výzdoby kostela sv. Anny. Tyto malby u sv. Gabriela jsou dílem řádového malíře P. Desideria Lenze, který zde vytvořil řadu figurálních scén i jednotlivých postav světců na pilířích kostela na pravé straně lodi. Jak Lenz, tak i další malíři emauzské školy (P. Gabriel Wueger, P. Lukáš Steiner) se ovšem uplatnili již dříve, v 80. letech 19. století, na výzdobě kostela v Emauzích, významnou osobností byl i řádový stavitel P. Gislen Bethum, autor kostela sv. Gabriela. Z poněkud dílenského charakteru maleb u sv. Anny a při nedostatku pramenů lze ovšem těžko určit jejich autorství. Je zřejmé, že tu nejde přímo o dílo Lenzovo, ale některého z jeho mladších spolupracovníků. Dějiny a výzdoba kostela sv. Gabriela i širší souvislosti beuronské malířské školy jsou předmětem samostatného příspěvku H. Čížinské v tomto sborníku, na který zde odkazujeme.

O tom, že beuronští umělci nepracovali pouze pro vlastní řádové stavby, ale že přijímali i práce na jiných chrámových a klášterních stavbách, svědčí i jejich účast na stavbě kostela a kláštera sester Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, ležícího naproti klášteru sv. Gabriela, rovněž v Holečkově ulici. Tento kostel zbu-

doval v letech 1882-1884 v neogotickém slohu rovněž G. Bethum, ještě před stavbou kostela sv. Gabriela: uvnitř byl vyzdoben rovněž beuronskými nástěnnými malbami. Staveb, jejichž malířská výzdoba se slohově váže k dílu beuronské dílny, je však, a to nejen v Praze, více a jejich studium patrně umožní stanovit přesněji šířku i hloubku jejího uměleckého vyzařování u nás.

Malby u sv. Anny tak doplňují a rozšiřují náš dosavadní obraz působení beuronské umělecké školy v našich zemích. Žižkovský kostel sv. Anny přitom svým vyhraněným architektonickým pojetím forem vytváří pro tento umělecký fenomén citlivé prostředí. I v tom je jeho nesporný význam, jeho mimořádné postavení v kontextu pražské architektury vyznívání secese a nástupu moderních uměleckých stavebních směrů.

Kostel a klášter u sv. Anny představuje ojedinělý stavební a umělecký celek, který zároveň výrazně vypovídá o dějinách církevního a řádového života u nás a je zároveň pozoruhodnou, málo známou kapitolou v historii pražského Žižkova. Tímto příspěvkem bychom chtěli alespoň zčásti splatit dluh, kterým jsme této pozoruhodné památce zavázáni.

Poznámky

- 1) Spolek sv. Bonifáce, Bonifatiusverein, založený 1849 v Německu jako protiklad protestantského Spolku Gustava Adolfa, měl za cíl pečovat o náboženské potřeby katolíků v německy mluvících zemích a byl podporován i u nás. Jeho patron, sv. Bonifác, benediktinský mnich a později biskup, zemřel mučednickou smrtí v roce 754 a je uctíván jako apoštol víry v Německu. Viz Fr. Ekert, *Církev vítězná*, díl II, Praha 1894, s. 509, dále *Der Grosse Brockhaus*, Band III, Leipzig 1929.
- 2) Za řadu cenných informací z farních pamětí děkuji P. Vladimíru Kelnarovi, duchovnímu správci kostela sv. Anny. Srov. *Kniha o Praze 3*, ed. P. Augusta, Praha 1994, s. 52.
- 3) Viz P. Toman, *Nový slovník čs. výtvarných umělců*, Praha 1993, s. 464.